

FREGE REALIZMUSA

G. HAVAS KATALIN

A modern logika és a matematika filozófiai kérdéseivel foglalkozó tanulmányok csaknem mindegyikében szóba kerül az univerzáliák létezésének problémája. Egyike ez azoknak a kérdéseknek, amelyek túléltek a filozófia sok évszázados fejlődését, változásait, és még a mai filozófiában is megoldatlanok maradtak. Általános az a felfogás, hogy a középkori vitákban kialakult három fő irányzat – a realizmus, a konceptualizmus és a nominalizmus – a XIX. és a XX. század logikusai és matematikusai körében lényegében azonos tartalommal, bár új nevekkkel felruházva él tovább mint logicizmus, intuicionizmus és formalizmus. Az is már szinte hagyománnyá vált, hogy a realizmus eszméjét továbbvivő logicizmus egyik klasszikus képviselőjének Fregét tekintik. Eközben a realizmust általában azonosítják az ún. platonista doktrínával. Quine pl. így ír: „A realizmus – ahogy ezt a szót az univerzáliákkal kapcsolatban a középkorban kialakult vitákban használták – az a platonista doktrína, hogy az univerzáliák vagy az absztrakt dolgok a szellemtől függetlenül léteznek.” ([1] 14.)

A jelen tanulmány azt vizsgálja, hogy mennyiben tekinthető Frege álláspontja realista felfogásnak, és ha igen, úgy ez magában foglalja-e egyben azt is, hogy Frege elfogadta a platonista doktrínát.

Fregének a jelentéseméletben forradalmi változást előidéző eredményei történetileg szükségszerűen kapcsolódtak realista filozófiai nézeteivel. (Lásd erről [2], 683.) A Frege korában uralkodó pszichologista felfogás a logikát a szubjektív gondolati folyamatok analiziséből kívánta levezetni. Ezért egy tudományos jelentésemélet megalkotásához először is le kellett győzni a pszichologizmust, ki kellett űzni a pszichológiát a logikából és a nyelvfilozófiából. Frege realizmusa a pszichologista felfogás ellen irányult, ezért e realizmust valóban megérteni csak a pszichologista felfogással való összefüggésében lehetséges.

A pszichologista logikai irányzat képviselői a logikát a pszichológia részének, ill. egy fejezetének tekintették. Gyökerei Angliában alakultak ki, (R. Bacon, J. Locke, D. Hume). A XIX. század elején a pszichologizmus már határozott programot dolgozott ki a kanti gondolatok átértelmezésére. (J. F. Fries, F. E. Beneke). Tagadták az a priori igazságokat, és az emberi tudatot empirikus alapokon igyekeztek megmagyarázni. A logikai és a matematikai igazságokat olyan természettörvényeknek tekintették, amelyeket a pszichológia törvényeihez hasonlóan a tapasztalatból nyerünk. De a pszichologista program megvalósítása során tapasztalaton többnyire csupán a gondolkodó evén önvizsgálatát értették. Így J. S. Mill – akinek 1873-ban megjelent logikakönyve [3] a pszichologista alapon kifejtett logika egyik klasszikus műve – az ellentmondás logikai törvényét arra

vezeti vissza, hogy a meggyőződés és a tagadás két különböző lelkiállapot, amelyek egymást kizáró voltát lelki életünk egyszerű megfigyelése alapján tudjuk. Mill a logikát a pszichológia speciális fejezetének tekinti: míg a pszichológia a gondolkodási folyamatot a szellemi tevékenység általános törvényeinek és az individuális esetek mindenkor feltevéleinek alapján vizsgálja, a logika figyelembe veszi az igaz és a hamis gondolkodás közötti különbséget is, és „az emberi észnek az igazságkeresésben kifejtett műveleteit tárgyalja”. ([3] 5.)

A pszichologista logikusok igyekeztek filozófiailag közömbösnek látszani. „A logika – írja Mill – az a semleges terület, amelyen Harley és Reid, Locke és Kant követői találkozhatnak és egymásnak kezét nyújthatnak.” ([3], 17.) Azonban a pozitivista, a filozófiailag „neutrális” pszichologizmus a logikai törvényeket egyedül pszichológiai alapon, az egyén megfigyelésével magyarázható törvényeknek tekinti; ezért valójában meghatározott filozófiai álláspontot, mégpedig szubjektív idealista álláspontot foglal el.¹

A pszichologizmusnak ezt a következményét Frege felismerte: „A logika pszichologista felfogása azon a tévedésen alapul, hogy a gondolat (az ítélet, ahogy mondani szokták), a képzethez hasonlóan, pszichológiai jelenség. Ez azután szükségszerűen ismeretelméleti idealizmushoz vezet.” ([4], 63.) Az ilyen felfogás összetör minden hidat az ítélés és az objektív között. A pszichologista logikusok számára minden csak képzet, de ez Frege szerint nem helyes felfogás.

Frege a *képzet* szót gyűjtőnévként használja az egyes ember érzéki benyomásai, képzeleterejének alkotásai, érzetei, érzései, hangulatai, kívánságai stb. megjelölésére. A képzet és a külvilág tárgyai közötti különbséget a következőkben foglalja össze. (Lásd [6], 97–98.)

1. A képzet nem érzékelhető.
2. A képzet valakinek a birtokában van, a tudattartalmához tartozik,.
3. A külvilág tárgyai a képzethez viszonyítva önállóak. A képzetek nem létezhetnek az őket birtokló személy nélkül.
4. Minden képzetnek csak egy birtokosa van, két személynek nem lehet közös képzete.

Ha a vizsgálódás tárgya mindenki számára csak az lehetne, ami a saját képzete, akkor semmit sem tudhatnánk arról, hogy létezik-e egyáltalán valami a képzeteinken kívül. De ez a feltételezés ellentmondáshoz vezet, hiszen képzet nem létezik az őt birtokló nélkül, tehát léteznie kell a képzetnek kívül még valami másnak is, a képzet birtokosának. „De akkor van valami, ami nem az én képzetem, és mégis vizsgálódásom tárgya, és pedig én magam ilyen vagyok . . . Tehát hamis az a tétel, miszerint csak az lehet vizsgálódásom, gondolkodásom tárgya, ami tudatom tartalmához tartozik.” ([6], 101–102.) Tehát nem

¹ A logika pszichologista felfogásával még ma is találkozhatunk, ezért is aktuálisak Fregének a pszichologizmust bíráló gondolatai. Még ma is előfordul, hogy Millhez egészen hasonlóan értelmezik például az ellentmondás logikai törvényét. Így például J. W. Meilandnak 1976-ban megjelent tanulmányában a következőket olvashatjuk: „A pszichológia feladata az, hogy a szellem működését leírja, és ez a feladata a logikának is, amely a pszichológia egy részét képezi. A logika a gondolkodás határaival foglalkozik.” A logikai törvények annak határait fejezik ki, amit „mi képesek vagyunk megérteni. Azt mondja meg, hogy mi az, ami elgondolható számunkra. Így például, a nem-ellentmondás logikai elve azt mondja, hogy nem tudunk elgondolni egy olyan kijelentést, ami ugyanabban az időben és ugyanazon vonatkozásban igaz is, és hamis is.” ([21], 328.)

minden képzet, ami a megismerés tárgya lehet. Frege szerint ennek az elismerése szükséges ahhoz, hogy a természettudományokat ne tekintsük kitalálásnak, hogy elismerjük a történettudományok lehetőségét, és egyáltalán annak lehetőségét, hogy az emberiség a nemzedékről nemzedékre áthagyományozható tudás közös kincsével rendelkezessen.

Frege a tudás lehetőségének elismertetése érdekében szállt szembe a szubjektív idealista pszichologista felfogással. Ebben az összefüggésben beszél a képzetektől megkülönböztetett számok, fogalmak, gondolatok objektivitásáról.

A gondolat, Frege szerint, a mondat jelentése. Képzet és jelentés, valamint e kettőnek a tárgytól való megkülönböztetésére Frege a következő szemléletes hasonlatot alkalmazza. (Lásd [7], 162.)

Valaki a holdat vizsgálja távcsövön keresztül. Maga a hold a megfigyelés tárgya. Ezt a tárgyat a távcső belsejében levő tárgylencse leképezi, kialakul a tárgy valódi képe. Ezt a képet a holdat tanulmányozó egyén rechartyáján keletkezett kép közvetíti a tanulmányozó agyába. A távcsőben keletkezett kép egyoldalú (függ a megfigyelés helyétől stb.), mégis objektív, amennyiben több megfigyelő számára élvezhető (ha a távcső úgy van beállítva, hogy egyidejűleg többen használhassák). Ez a kép hasonlítható a jelentéshez, az egyes megfigyelők rechartyáján keletkezett képek pedig – amelyek a szemek különböző felépítése miatt különböznek egymástól – a képzetek analogonjai.

A fenti hasonlatból szeretném kiemelni azt, hogy Frege számára a tárgyat jelölő tulajdonnév jelentése *a tárgy képzetéhez viszonyítva* objektív, ezzel szemben a tárgyhoz viszonyítva egyoldalú. Az idealizmussal, a szkeptikus felfogással és a már az ő korában is jelentkező formalizmussal vitatkozva Frege hangsúlyozza, hogy amikor például a holdról beszélünk, akkor nem a holdról alkotott képzetünkről, de nem is a szó jelentéséről akarunk szólni, hanem feltételezzük azt, hogy a „hold” jelnek van jelölete. Frege számára elképzelhetetlen a minden tartalom nélküli üres jelforma.

Fontos kiemelni, hogy Frege a „tárgy” kategóriáját az érzékileg észlelhető dolgok körén túl messzemenően kiszélesíti. Arról, hogy mit nevez Frege tárgynak, a következőket olvashatjuk „Függvény és fogalom” c. tanulmányában: „Lehetetlennek tartok egy iskolás definíciót, mert itt valami olyannal van dolgunk, amely egyszerűségénél fogva nem enged meg logikai felbontást. Csak utalni lehet arra, amire gondolunk. Röviden csak annyit lehet mondani: Tárgy minden, ami nem függvény, tehát aminek a kifejezése nem jár együtt üres hellyel.” ([7], 121.)

Valamely tárgy megjelölésére a nyelvben tulajdonnevet használunk. Az ún. közös név (pl. bolygó, emlős állat, zöld stb.) – amelyet szerinte helyesebb lenne fogalomszónak nevezni – nincs közvetlen kapcsolatban a tárgyakkal, hanem fogalom jelölésére szolgál. A fogalmak a függvények és nem a tárgyak körébe tartoznak. A fogalom terjedelmét viszont tárgyak osztálya képezi.

Frege igen fontosnak tartotta a fogalom és a tárgy közötti különbségtételt. A fogalmak *jegyei*ben azon tárgyak tulajdonságai jelentkeznek, amelyek a fogalom terjedelmébe tartoznak. Ha például azt mondjuk: „A négyzet olyan téglalap, melynek szomszédos oldalai egyenlőek”, akkor a *négyzet* fogalmát azzal határozzuk meg, hogy megadjuk: milyen tulajdonságokkal kell rendelkeznie annak, ami e fogalom terjedelmébe tartozik. Ezek a tulajdonságok a fogalom jegyeit alkotják. De a fogalom jegyei nem tulajdonságai magának a fogalomnak. A *négyzet fogalom* nem derékszögű négyszög, és ugyanígy például a „fekete kabát” fogalma nem fekete és nem is kabát.

Nem a fogalom megalkotásával hozzuk létre a fogalom jegyeit alkotó tulajdonságokat, ezek a fogalomtól függetlenül vannak. „Véleményem szerint – írja Frege – valamely tárgyat egy fogalom alá sorolni, ez nem más, mint felismerni egy már meglévő viszonyt . . .” ([8], 181.) Itt elérkeztünk az első olyan problémához, ahol megmutathatjuk, hogy Frege nézete sok tekintetben különbözik attól a felfogástól, amit „platonizmus” névvel szokás megjelölni. A „platonizmus” ugyanis a fogalomnak, az ideának, a formának, az elvont eszmének az anyagi tárgyakkal szembeni elsődlegességét hirdeti. A „platonizmus”-ban a tárgyak lényege a tőlük különváltan, elsődlegesen létező forma.

Mielőtt további összehasonlításokat tennék a „platonizmus” tana és Frege filozófiai nézetei között, szeretném megmagyarázni az idézőjel használatát a „platonizmus” kifejezés esetében. Az idézőjellel azt kívánom érzékeltetni, hogy itt olyan tételekről van szó, amelyeket Platón filozófiai koncepciójának tulajdonítottak, de amelyek nem bizonyos, hogy valóban megfeleltek Platón nézeteinek. A „platonizmus” az a Platón-interpretáció, amely részben a dialógusok alapján, de nagyrészt a későbbi kommentárok és mindenekelőtt az Arisztotelész munkáiban található utalások, Platón-bírálatok alapján alakult ki. Egészen a XIX. század elejéig egyeduralgó volt ez az interpretáció. Ebben az időben F. Schleiermacher kezdeményezésére indult el az a munka, amely meg kívánja különböztetni Platón tanításait a platonista tradíciók doktrínáitól. Ma már van olyan Platón-interpretáció is, amely szerint Platón sohasem esett a platonizmus hibájába. Bármilyen is volt Platón igazi felfogása, az kétségtelen tény, hogy a „platonizmus”-nak a filozófia története folyamán számos bírálója volt, és számos filozófust a „platonizmus” híveként könyvelték el. Volt-e a filozófia történetében jelentős filozófus, aki valóban „platonista” volt? Ez számomra kérdéses. Ebben a dolgozatban csak azt vizsgálom, hogy Fregénél megtalálható-e a „platonizmus” doktrínájának megfelelő tételek.²

Arisztotelész a következőképpen bírálja a „platonizmus” azon doktrínáját, hogy az általános, a Forma az egyesektől, az individuális tárgyaktól függetlenül, azokat megelőzőleg létezik:

„Az általános ugyanis, mint pl. az ‚élőlény’ annak lesz valósága, amiben sajátos jellemzőként benne rejlik . . . sem fogalom, sem idő, sem keletkezés szerint nem lehetnek a tulajdonságok előbbiekek, mint a tárgyi valóság, mert így tőle különállóak lennének . . . Úgy értem azt, hogy pl. nem létezik valami ‚élőlény’ az egyes élőlényeken kívül, s éppígy semmi sem állhat fenn önmagában azokból, amik a fogalomban együtt vannak.” ([11], 1038(b), 21–35.)

Arisztotelész ezen soraival Frege nézete – mint azt az előzőekben láthattuk – nincs ellentétben. Frege nem vezeti le az egyest az általánosból. De kérdés az, hogy maga Platón nem értett volna-e egyet a fenti arisztotelészi sorokkal. M. és W. Kneale logikatörténeti

² A platonista filozófiát elemző egyik nemrég megjelent munkában ([10], 2.) olvashatjuk, hogy Platón filozófiáját Arisztotelész polemikus utalásaiból éppen annyira nem lehet biztosan megítélni, mint a Konzervatív Párt politikáját a Munkáspárt szónokának egy választási kampány alkalmából tartott beszédéből. A hasonlat elgondolkasztató. Talán Platón és a „platonista” filozófusok viszonyában hasonló a helyzet ahhoz, mint amikor a marxista filozófiát a marxizmus egyes bírálóinak munkái alapján akarják megítélni. Ezen bírálatok egy része sem minden alap nélküli (az alapot hozzá rendszerint a rossz, harmadrendű „marxista” ismertetések, tankönyvek szolgáltatják), de az általuk bemutatott „marxista” filozófiát a marxizmus klasszikusai nem ismernék el saját felfogásuknak.

munkájukban arra mutattak rá ([12], 18–20.), hogy a Platón-szövegekben vannak olyan részek, amelyek arra engednek következtetni, hogy a Forma számos dolog közös jellemvonása vagy jellemvonásainak halmaza, vagyis olyan valóságban meglévő sajátosság, amelyik megfelel egy általános névnek. De van olyan hely is Platónnál, amelyik azt sugallja, hogy a Forma létezik önmagában is. Tehát létezik „az ágy mint olyan”, „a fehérség mint olyan”, az egyes ágyak, az egyes fehér tárgyak mellett, szubsztanciálisan. A Kneale szerzőpár szerint mindez lehet annak is a következménye, hogy az ógörög nyelv nem volt képes a konkrét és az absztrakt megkülönböztetésére. Mindenesetre, ha ez utóbbi volt Platón felfogása, akkor Frege nem őt követi, Frege fogalomtanával összegegyeztetetetlen az a feltételezés, hogy „az ágy mint olyan”, „a fehérség mint olyan”, vagy „a fogalom mint olyan” rendre rendelkezzen az „ágy”, „fehér”, „fogalom” sajátossággal, tehát, hogy az általános létezzen szubsztanciálisan különváltva az egyestől, és az egyes sajátosságaival rendelkezve. Emlékezzünk: a fekete kabát fogalma Frege szerint nem fekete és nem is kabát!

Létezhet-e gondolat a szellemtől, az emberi éstől függetlenül? Frege felfogása szerint az egyes ember szellemétől függetlenül kétségkívül létezhet. A gondolat létezik függetlenül attól, hogy valaki elgondolta volna.

Fel kell itt figyelni arra, hogy Frege a „gondolat” szónak speciális jelentést tulajdonít. Ahogyan a „fogalom” kifejezést a pszichológiai jelentésétől eltérően használja, a gondolat sem az számára, ami a gondolkodás folyamatának eredményeképpen keletkezik. „Gondolaton – írja – nem a gondolkodás szubjektív cselekvését értem, hanem annak objektív tartalmát, amely sokak közös tulajdona lehet.” ([7], 164, 5. láb.) A gondolkodás objektív tartalmában, a gondolatban a tárgy szellemileg jelenik meg. Gondoljunk vissza a tárgynak a távcsőben megjelenő képére, amit Frege a jelentéshez hasonlított. Ez az objektív kép Frege szerint egyoldalú, például függ a megfigyelés helyétől stb. Ugyanígy a gondolat is – amely a mondat jelentése – olyan, hogy benne a tárgy az, ami jelen van, a maga objektív törvényszerűségeivel, ugyanakkor itt a tárgy a szellemi megjelenésből következő sajátosságokat (egyoldalúságot) is magán hordozza.

Itt Frege valószínűleg Lotze „Logika” művében levő gondolatokra támaszkodott. (Lotze hatása Fregére egyébként számos más kérdésben is kimutatható.) Lotze nagyon szépen és világosan fogalmazta meg a gondolkodásnak a külvilágtól és az emberi tudat sajátosságaitól egyaránt függő voltát, és ugyanakkor a tőlük való különbözőséget is. A logika törvényei „*se nem pusztán*” következményei szubjektív elménk szervezetének, minden tekintet nélkül az ismeret tárgyának természetére, *se nem közvetlen képmásai* e tárgyak természetének és kölcsönös vonatkozásainak,” hanem „... gondolatainknak azon szubjektív kapcsolásmódjai, melyek számunkra *szükségképiek* (kiemelés tőlem – H. K.), ha a gondolkodás által az objektív igazságot megismerni akarjuk”. ([23], 4.)

A fregei értelemben vett „gondolat” olyan valami, ami a legszorosabb kapcsolatban van az igazsággal.

A kettő – a gondolat és az igazság – kapcsolata a jelentés és a jelölés kapcsolata. Míg a mondat jelentése a benne kifejeződő gondolat, jelölete a két igazságérték egyike: az Igaz vagy a Hamis. A gondolat az a mód, ahogyan a mondat kifejezi az Igazt (Hamisat), vagyis a mondat jelölését. Az Igazt (Hamisat) különböző gondolatokkal lehet kifejezni, és ezek a különböző gondolatok is – nemcsak az Igaz, illetve a Hamis – léteznek a megismerő alanytól függetlenül.

Frege ezen gondolataihoz hasonlóakkal, Fregét közvetlenül megelőzően, Bolzano munkáiban találkozhatunk. Bolzano (lásd, [13], 19. §.) megkülönbözteti az ítélesi aktustól az önmagában vett tételt (Satz-an-sich), azt, ami elgondolható, de nem feltétlenül elgondolt, már valaki által felismert. Az ilyen önmagában vett tétel alkotórészei az önmagában vett képzetek (Vorstellung-an-sich). Az igaz önmagában vett tétel tartalma az önmagába vett igazság (Wahrheit-an-sich). A tudományokat az ilyen igazságok összessége alkotja.

Frege és Bolzano ezen nézetei platóni alapra vezethetők vissza. Platón szerint – amint ezt az Államban és a Szofistában kifejti – az igazság nem a szubjektív eszmében van, nem önkényes, nem emberalkotta. A kijelentés akkor igaz, ha részeinek elrendezése megfelel a Formák közötti kapcsolatoknak. A helyes gondolkodás az, ami követi a Formák közötti szükségszerű kapcsolatokat. Ezért ahhoz, hogy valódi tudást nyerjünk, e Formák közötti kapcsolatok megismerését kell célul kitűznünk.

Az „önmagában vett eszme”, az „önmagában vett igazság” elismerésében meglevő egyik racionális momentumra hívja fel a figyelmet B. Russell. (Lásd [14], 138.) Platón filozófiájának elemzése közben arra utal, hogy minden tudományos munkában, minden kisebb vagy nagyobb fölfedezés esetén a tudós életében van olyan pillanat, amikor *rátalál* az igazságra, *meglát* valamilyen igazságot. Ezért a gondolkodó, a tudós, a filozófus munkáját valóban jellemezhetjük úgy, mint ami az igazság keresésére irányul, és ennyiben az igazságnak valóban léteznie kell az egyes gondolkodó szellemén kívül, attól függetlenül is.

Az igazság objektivitásának elismerése nem feltétlenül az idealista platonizmus része, hiszen a marxista filozófia is elismeri az igazságnak az egyes embertől való függetlenségét.³ Az „önmagában vett igazság”, szemben az igazság szubjektivista felfogásával, pozitív gondolat. Az igazság annyiban valóban „önmagában vett”, hogy nem függ az egyes emberektől. Az idealista „platonizmus” ott kezdődik, amikor az igazságok világát a reális létezők világa fölé helyezik.⁴ Ilyen fölérendelés, „fordított visszatükrözés” Fregénél nem található, de a gondolatok nála is, mint Platónnál egy harmadik világban foglalnak helyet: „... a gondolatok nem a külvilág dolgai, de nem is képzetek. El kell ismernünk egy harmadik tartományt. Ami ehhez tartozik, az megegyezik a képzetekkel annyiban, hogy érzékileg nem észlelhető, a tárgyakkal pedig annyiban, hogy nincs szüksége hordozóra, akinek a tudattartalmához tartozzék.” ([6], 99.) „Belső világunkon kívül meg kell különböztetnünk az érzékileg észlelhető dolgok külvilágát, és azon dolgok birodalmát, amelyek az érzékekkel nem észlelhetőek.” ([6], 104.) A gondolatoknak (pontosabban: ezek tartalmának) a kizárólag az egyes egyén belső világához tartozó dolgoktól való megkülönböztetése önmagában még nem idealizmus. Az sem feltétlenül idealizmus, ha nemcsak az egyes, érzékelhető dolgok létezését ismerjük el. Az idealizmus vagy materia-

³Pl. F. Engels nem azt tartotta Dühring hibájának, hogy elismerte a matematika tételeinek minden egyes ember külön tapasztalatától független igazságát. Ezt Engels helyeselte és úgy vélte, hogy ez „... minden tudomány minden megállapított tényére, sőt ... minden tényre vonatkozólag érvényes”. ([16], 40.) Engels abban látta Dühring hibáját, hogy nem mutatott rá a matematikai fogalmak materiális tapasztalati alapjaira.

⁴Például, ahogy ezt Pauler Ákosnál olvashatjuk: „... a létező világ *visszatükrözi* az igazságok örök világát: platóni kifejezéssel élve, *részeseedik* az igazságok világában ... Platónnak tehát igaza volt, a változó létező világ fölött áll az örök igazságok, vagyis az ideák mozdulatlan örök világa.” ([15], 18.)

lizmus kérdése itt azon dől el, hogy milyen formájú létezést tulajdonítanak e harmadik birodalomba tartozó dolgoknak, és hogy milyen viszonyt tételeznek fel ezen dolgok és az érzéki érzékelhető tárgyak között.

Frege szerint a gondolatok birodalma és az érzékelhető dolgok birodalma egyaránt objektív dolgok birodalma. Az objektivitás itt az egyes ember tudatától, akaratától, érzéseitől stb. független létezést jelent. Az érzékelhető dolgokon kívül valóban léteznek az egyes emberek tudatától függetlenül még más dolgok is. A létezés fogalmát a térben és időben individuálisan létező anyagi tárgyak körénél lehet szélesebben is értelmezni. Ilyen értelemben beszélhetünk az individuumok tulajdonságainak, viszonyainak stb. létezéséről is. De ha ezeknek a dolgoknak a létezéséről beszélünk, akkor – ha pontosan akarjuk kifejezni magunkat – rá kell mutatni arra az univerzumra, annak a területnek a sajátosságaira, amelyen belül állítjuk ezen dolgok létezését. Pl. a szín létezik mint a különböző színű tárgyak tulajdonságának tulajdonsága, pozitív szám létezik a matematika birodalmában stb.

Frege a létezőkön belül megkülönbözteti a valós (aktuális, ható, reális) létezéssel és a nem-valós létezéssel rendelkező dolgokat. A gondolatok ez utóbbi körbe tartoznak. Ide tartoznak pl. a számok is. Amikor a matematikusok tárgyakat, fogalmakat, relációkat definiálnak, akkor azt az ellenvetést tehetik nekik a pszichológista logikusok – írja Frege –, hogy ők nem látják azon dolgok egyikét sem, amit a matematikusok definiálnak. A matematikusok így válaszolnak: „Ebben semmi csodálatos nincs, mivel nem ott keresik őket, ahol ezek vannak.” A számok nem az érzékelhető dolgok közé tartoznak, de nem is csupán képzetek, nemcsak az egyes egyén tudatához tartoznak hozzá.

A „Grundgesetze” előszavában Frege bírálja B. Erdmannt, aki nem ismerte fel az olyan egzisztenciális kijelentések, mint pl. „4-nek van négyzetgyöke” tényleges tartalmát. „Vajon mely dologról állítjuk, hogy valós – írja Frege –, amikor azt mondjuk, hogy a 4-nek van négyzetgyöke? Talán a 2-ről vagy a -2 -ről? De hiszen itt egyiket sem neveztük meg semmilyen módon. És ha azt akarnám mondani, hogy a 2 szám hat, vagy hatásos vagy valós, úgy ez hamis volna, továbbá teljesen különböző attól, amit a '4-nek van négyzetgyöke' mondattal mondani akarok.” ([5], XXV.)

Az egzisztenciális állításokkal nem feltétlenül a létezés valós módját fejezzük ki. Ez olyan gondolat, amelyet a későbbiekben a realizmus modern formájának minden egyes képviselője átvesz Fregétől. E realizmus képviselőinek közös jellemzője, hogy a „létezés”-t (az egzisztenciális állítással kifejezett létezést) a „valós létezés” fogalmánál szélesebb terjedelemben, vagy ettől eltérő tartalommal használják (a tartalmi eltérések igen különbözőek lehetnek).

Közös jellemzője ennek a realizmusnak az is, hogy szemben áll a nominalizmus mai formájával, a formalizmussal, amely úgy véli, hogy a matematika, a logika tartalom nélküli szimbólumokkal, formulákkal való (meghatározott szabályok szerinti) manipulációkkal foglalkozik. Már Frege is az ilyen formalista nézetekkel szemben hangsúlyozta a matematikai jelek tartalmas voltát, azt, hogy ezek valamiről szólnak. Ami a matematika tárgyát képezi, az nem a jelek, hanem amit a jelek jelölnek. A formalista felfogás a matematikát a sakkjátékhoz hasonlítja, ahol a sakkjáték bábuinak a számok feleltethetők meg, amelyek nem jelölnek semmit, hanem önmaguk képezik a vizsgálódás tárgyát. A számokkal való operálás szabályai a sakkjáték szabályaihoz hasonlítanak, önkényesen megállapítottak. Frege rámutat arra a döntő különbségre, hogy a matematika,

még ha formálisan felépített is, interpretálható, alkalmazható, míg a sakkjáték nem. E különbség onnan ered, hogy a matematika igazságokat tartalmaz, objektív összefüggéseket fejez ki, és ezért alkalmazható tudományos célokra. „Hogyan tudnánk alkalmazni egy egyenletet – írja –, amely nem fejez ki semmit, és nem több mint egy konfiguráció, amely meghatározott szabályok szerint átalakítható egy másik konfigurációba? Egyedül az alkalmazhatóság az, ami a játék fölé, a tudomány rangjára emeli az aritmetikát. Így az alkalmazhatóság szükségszerűen hozzátartozik. Helyes-e, ha éppen azt zárjuk ki az aritmetikából, ami tudománnyá teszi?” ([5], 91. §, 100.)

B. Russell – Fregét követve – szintén a formalizmussal szemben hangsúlyozza; „Vannak univerzálíák, és nem csak általános szavak.” ([17], 327.) Filozófiai fejlődésének kezdetén Russell az ún. „abszolút platonizmus” álláspontján állt. Úgy vélte, hogy minden, amiről értelmesen állítható valami, az ténylegesen létezik is. A létezőket ekkor még – a naiv halmazelméletnek megfelelően – egységes egészként, differenciálatlan totalitásként képzelte el. A létezők ilyen felfogása ellentmondásokhoz vezet. Russell ezt felismerve jutott el a létezés különböző szintjei, formái szükséges megkülönböztetésének gondolatához. Az univerzálíák létezési módjáról ekkor már a következőt írja: „Azt mondom: ‚A hasonlóság létezik’. Ha a ‚létezik’ azt jelenti, amit akkor jelent, amikor azt mondom, hogy ‚Az USA elnöke létezik’, akkor az állításom egy nonszensz . . . Amikor azt mondom, hogy ‚A hasonlóság létezik’, akkor ez tény a világról, és nem a nyelvről. Ez az, amit én mondani akarok. A ‚sárga’ szó azért kell, mert vannak sárga dolgok; a ‚hasonló’ szó azért kell, mert vannak hasonló dolgok.” ([17], 327–328.)

Kétséges, hogy Russell fenti fejtegetéseit „platonizmus”-nak lehet-e nevezni, ha megmaradunk a „platonizmus” eredeti értelménél, vagyis olyan koncepciót jelölünk e szóval, amely az univerzálíák *független*, individuális létezésének elismerését jelenti. Az tény, hogy Russell is a nominalizmus ellen lép fel, vagyis az univerzálíákat nem tekinti pusztán szavaknak, amelyeknek nem felel meg semmi. Ha realisták mindazok, akik az általános szavaknak megfeleltetnek valamit a valóságban, akkor Russell – folytatva Frege gondolatait – realista volt.

Frege azon gondolata, hogy tárgynak tekint mindent, ami nem függvény – és ezzel a létező tárgyak körét jóval kiszélesíti a valósan létezők körén túl –, alapul szolgálhatott Quine-nak a létezés logikai fogalmának meghatározásához. Quine szerint „létezni annyi, mint valamely kötött változó értékének lenni”. ([1], 15.) Csak individuumok létezésének elismerésére köteleznek az olyan logikai rendszerek, amelyekben csak individuumváltozók kvantifikálhatók. Ezzel szemben az olyan rendszerek, amelyekben predikátumváltozókra is alkalmazható kvantor, már absztrakt objektumok létezésének elismerését is föltételezik. Az ilyen objektumok létezésének elismerése azonban nem állít semmit ezen objektumok létezési módjáról, arról, hogy – Quine szavaival – ezek a platóni mennyben, vagy az emberi fejben léteznek-e. Quine ezzel már előkészítette Carnap azon később megfogalmazott tételét, hogy a logikai rendszeren belüli létezés kérdése közömbös a platonizmus és a nominalizmus közötti filozófiai viták tekintetében.

Carnap a „Meaning and Necessity” [18] című munkájában Frege és Russell nyomdokain haladva szintén szembe helyezkedik az olyan nézetekkel, amelyek a matematikát és a logikát interpretálatlan kalkulusoknak tekintik. Nem tartja kiküszöbölhetőnek az absztrakt objektumokra való hivatkozást a tudomány nyelvéből. Ugyanakkor – mint írja – nem akar visszatérni a platóni típusú metafizikai ontológiához sem. Szerinte

az ilyen ontológia körébe tartoznak mindazok a nézetek, amelyek az univerzálisoknak megfelelőnek bármiféle (akár ideális, akár materiális) létezését a valóságban. Carnap tehát ott tér el Fregétől és Russelltől, hogy habár meg akarja menteni az absztrakt objektumokról való referálás lehetőségét, mindezt a realista filozófiai pozíció elfogadása *nélkül* akarja elérni.

Az egzisztenciális kijelentésekben kifejeződő létezéssel kapcsolatos fregei gondolatokat továbbvive, és Quine azon gondolatát folytatva, hogy „létezni nem más, mint egy kötött változó értékének lenni”, így jut el oda, hogy megkülönbözteti a létezés ún. külső és belső kérdését. A *létezés belső* kérdése valamely meghatározott objektumnak egy adott nyelvi rendszer keretei közötti létezése, a *létezés külső* kérdése a rendszer objektumai egészének realitása, a rendszertől független, a rendszer megalkotását megelőzően való létezése. Ha pl. egy rendszer tartalmazza a „tulajdonság” predikátumot és tartalmaz magasabb rendű változókat, akkor ebben a rendszerben meg lehet fogalmazni a „Létezik tulajdonság” mondatot. Ez a mondat triviálisan igaz, ez belső létezésről állít. Ennek a mondatnak semmi köze sincs a „tulajdonság” reális létezéséhez, amely külső kérdés. Carnap véleménye az, hogy ez utóbbi kérdést – amelyet csak a filozófus tesz fel – nem lehet megválaszolni, mert pszeudoprobblémát takar, rosszul feltett kérdés. Külső kérdésként csak azt a kérdést van értelme feltenni, hogy melyik rendszer hasznosabb, megfelelőbb céljainknak: az olyan, amelynek kereteibe belefér pl. a tulajdonságok létezésének a feltételezése, vagy az olyan, amelynek a keretébe ez nem tartozik.

A létezés belső kérdése tehát Carnap szerint valamely rendszer keretei közötti létezés. Ez a megállapítás magában rejti a létezés fogalmának bizonyos szabatosítási lehetőségét. Valóban tény az, hogy valamely nyelvi rendszerben való létezés fogalmát meg kell különböztetni az objektív létezés fogalmától. Ugyanakkor Carnap hibája az, hogy miután helyesen megkülönbözteti a két problémát, ezek egyikét, az objektív létezés problémáját, álproblémának tekinti; a létezés elfogadását vagy megtagadását tisztán a hasznosság vagy nem-hasznosság problémájára degradálja. A létezés problémáját – hibásan – konvenció problémájává változtatja át.

Quine a platonizmus modern formájának képviselői közé sorolja Carnapot. Carnap tiltakozott ez ellen. Quine ekkor azt a magyarázatot adta, hogy azért sorolja ide Carnapot, mert elismeri az olyan matematikai nyelv létjogosultságát, amelyik magasabb rendű változókat tartalmaz, nem pedig azért, mintha Carnap elfogadná az univerzálisok platonista metafizikus doktrínáját. Ebben a felfogásban tehát a „platonizmus” teljesen új jelentést kap. Már nem filozófiai nézetet jelöl, hanem logikai-módszertani elvet. Ezt az elvet egyesek logikai platonizmusnak nevezik.

A logikai platonizmus és a logikai nominalizmus nyitva hagyja annak a kérdésnek a megválaszolását, hogy azok a dolgok, amelyeknek valamely logikai rendszerben való létezését feltételezik, milyen módon léteznek a valóságban: mint egymástól függetlenül létező szubsztanciák, vagy némely ezek közül mint szubsztanciák attribútuma létezik, vagy egyáltalán nem léteznek máshol, mint az ember tudatában, vagy csak valamely nyelv keretei között léteznek. A logikai nominalizmus az osztályok megtagadását jelenti. A nominalisták érthetetlennek tartják, hogy miről beszél az, aki osztályokról beszél. Szerintük egyetlen olyan nyelv van, amely valóban értelmes, ez az individuumkalkulus nyelve. Azokat a mondatokat, amelyekben osztályokról van szó, le kell fordítani e kalkulus nyelvére, vagyis a világot úgy kell leírni, mint amely kizárólag individuumokból

áll. Ez a nominalizmus, mint N. Goodman írja, „nem foglalja magában az absztrakt entitásoknak, a léleknek, a halhatatlanság kinyilatkoztatásának vagy bármi ehhez hasonló dolognak a kizárását. Csak azt követeli meg, hogy mindazt, amit egyáltalán entitásként elismerünk, mint individuumot értelmezzük. Egy adott filozófus, akár nominalista, akár nem, nagyon szigorú követelményeket róhat ki arra vonatkozóan, hogy mit fog entitásként elismerni; de ezek a követelmények, bármilyen helyesek is, és bármennyire közeli kapcsolatban vannak is a tradicionális nominalizmussal, teljesen függetlenek az én értelmezésem szerinti nominalizmustól. Az általam leírt nominalizmus csak azt követeli meg, hogy az elismert entitásokat, bármifélek legyenek is, individuumoknak tekintsük.” ([19], 205.)

A logikai platonizmus Platón azon gondolatának mai formában való megfogalmazása, hogy nem fejezhetjük ki magunkat olyan nyelvben, amelyben csak individuumváltozókat lehet kvantifikálni. Az általános nevek, mint „macska”, „ember” stb., vagy az olyan viszonyszavak, mint „hasonló”, „magasabb mint” stb. nem jelentés nélküliek, de nem is valamely individuális macskáról, emberről stb. referálnak. Ezért mondhatjuk pl.: „Ez egy macska”, és e mondat jelentését a legertermészetesebb módon úgy tudjuk megmagyarázni, mint amely valamely individuumról állítja, hogy rendelkezik az individuumok bizonyos csoportjára jellemző *közös* sajátossággal. Frege ebben az értelemben biztosan Platón követője volt. De az is biztos, hogy ő nem utasította el a létezés kérdésének filozófiai megválaszolását sem. Számára nem volt közömbös, hogy mi a logikai rendszeren kívüli valóságban az alapja annak, hogy függvényekre, tulajdonságokra stb. utaló változókat is kvantifikálhatunk, amikor a valóságot leírjuk.⁵ A valós létezés és a gondolkodás tárgyaként való létezés Fregétől kiinduló megkülönböztetése nem azonosítható a létezés külső és belső formájának carnapi megkülönböztetésével. Frege az objektív létezés különböző formáiról beszél, Carnap viszont éppen az objektív létezés problémáját tekinti álproblémának.

A létezés valós és nem-valós módjának megkülönböztetésével Frege fontos lépést, de csak egy lépést tett előre a létezés filozófiai kategóriájának tisztázásában. Úgy vélem ugyanis, hogy szükség van a létezés még további fajtáinak elhatárolására. Már említettem, hogy ha valós létezésen – mint Frege tette – az érzékileg észlelhető anyagi tárgyak létezését értjük, akkor az objektív létezés más módja illeti meg az individuális tárgyak tulajdonságait, viszonyait (ezek tulajdonságait, viszonyait . . . stb.) De ezen túlmenően meg kell különböztetni a tudományok tárgyát képező létezők (anyagi tárgy, ennek valamely tulajdonsága, viszonya) önmagában való létezésétől, e dolgoknak a tudomány idealizált formáiban, a tudomány kategóriáiban való létezését, amely utóbbiak a tudat aktív közreműködésével jönnek létre, és amelyek gyakran olyanok, hogy nincs közvetlen analógjuk a valós dolgok körében.

A tudat teremtő aktivitásának hatása a tudományok objektivitására: ez az a probléma, amelynek kibontását nem találhatjuk meg Frege műveiben. Ez az, amiért a tudományokra, ezek igazságára vonatkozó eszméi finomításra szorulnak.

Fregének igaza van abban, hogy egy tudományos tételben, például a Pitagorasz-tételben kimondott gondolat időtlenül igaz, igaz attól függetlenül, hogy bárki is igaznak tartja-e. Általában a gondolat igazságértéke változatlan marad. Míg a valós világban a

⁵ Hans D. Sluga vitatkozva M. Dummett Frege-értékelésével úgy véli, hogy „Kant kritikai filozófiájával egyetértésben Frege tagadta az ontológiai kérdéseket. Ezeket alaptalannak, dogmatikusoknak, metafizikusoknak tekintette.” ([20], 236.) Úgy vélem, Slugának ebben nincs igaza.

dolgok hatnak egymásra, és ennek következtében a dolgok megváltozhatnak, a gondolat valóban örök annyiban, hogy ha igaz volt, igaz marad mindig, és hasonlóan, a hamis gondolat nem válhat igazzá.

Nem kívánom itt tárgyalni azt a kérdést, hogy vajon Platónról ered-e a változó tárgyak világának és az örök, mozdulatlan ideák világának szembeállítása, és hogy mit is értett Platón az ideák „örök” voltán. Ez függvénye annak, hogy az ideák szubsztanciálisan léteznek-e szerinte vagy sem. Az igazságuk teszi a gondolatokat örökké, vagy mint szubsztanciák léteznek öröktől fogva? Kétségtelenül Frege számára a gondolatok igazságértéke az, ami megváltozhatatlan sajátosságuk. Fregét itt nyilván az a felismerés vezeti, hogy az egyes gondolatokban a dinamikus világ statikusan, a változások az állandóságokon keresztül reprodukálódnak. Ez a szavakban, mondatokban megjelenő egyes gondolatok szükségszerű velejárója. Az a gondolat, ami objektív igazságot tartalmaz, annyiban valóban örök, megváltoztathatatlan, amennyiben objektív összefüggések tükröződnek benne. Minden tudományos törvény ilyen értelemben örök érvényű igazság megállapítása.

Engels írja: „Valójában minden valóságos, kimerítő megismerés csak abban áll, hogy az egyedit a gondolatban az egyediségtől a különösségre és ebből az általánosságba emeljük, hogy a végtelent a végesben, az örökkévalót a mulandóban felleljük és megállapítjuk . . . Az általánosság formája a természetben – *törvény* . . . Minden igazi természeti megismerés örökkévalónak, végtelennek megismerése, és ezért lényegileg abszolút.” ([22], 506–507).

De Engels arról is ír, hogy ennek az abszolút megismerésnek van egy nagy bökkenője. Az ugyanis, hogy az abszolút megismerő gondolkodás végtelensége véges emberfők végtelen sokaságának munkálkodásán keresztül megy végbe és ezért csak végtelen aszimptotikus haladás formájában valósulhat meg. Minden tudományos törvény, és általában minden egyes igaz gondolat *speciális* tudati aktivitáson keresztüli tükrözése bizonyos objektív összefüggéseknek. A tudományos törvények megalkotásakor az ember kiemeli a valóság bizonyos objektív összefüggéseit, viszont más körülmények hatásától elvonatkoztat. Ezzel a tevékenységével az ember bizonyos előfeltevéseket tesz, és így az általa megállapított egyes igazságok szükségképpen olyanok, melyek csak bizonyos előfeltevések mellett érvényes igazságok. Ennyiben ezek az igazságok, habár objektívek, mégsem abszolút (minden előfeltevéstől mentes) igazságok, hanem relatív igazságok. A kérdés ezen vonatkozásáról Engels így ír: „Az örök természeti törvények is mindinkább történelmiekké alakulnak át. Hogy a víz 0-tól 100 C^o-ig folyékony, ez örök természeti törvény, de ahhoz, hogy érvényes lehessen, léteznie kell 1. víznek, 2. az adott hőmérsékletnek és 3. normális nyomásnak. A Holdon nincs víz, a Napon csak az elemei, és ezeknek az égitesteknek a számára a törvény nem létezik.” ([22], 510.)

Konkrétabban, a logikai igazságok vonatkozásában a következőkről van itt szó:

Frege úgy vélte, hogy a logikai igazságok – többek között az általa felfedezett logikai törvények is – objektív, örök, megváltozhatatlan igazságok. Igaza volt annyiban, hogy ezek a logikai törvények reálisan létező viszonyok tudati visszatükröződései, és ennyiben valóban objektív összefüggések fejeződnek ki bennük. De az általa abszolút igazságnak tekintett törvények valójában csak a Frege–Russell-típusú rendszerek előfeltevéseinek keretei között létező igazságok. Ezekre az előfeltevésekre a reálisan létező dolgok közötti objektív összefüggések adnak alapot, bennük objektív összefüggések tükröződnek vissza. De a valóság alapot ad másféle előfeltevéseken alapuló logikai rendszerek felépítésére is.

Ezért a Frege–Russell-típusú logikák igazságai is relatív igazságok, adott előfeltételezések mellett érvényes igazságok. A relatív igazságok általános természetének megfelelően sohasem válnak hamissá, de nem is a valóság mindenoldalú, teljes megismerésének eredményei. Egyoldalúságokat, korlátokat viselnek magukon, amelyek szükségszerű velejárói annak a folyamatnak, amelyben az ember az objektív gondolati tárgyát, „fejben áttett anyagivá” változtatja át.

Frege szerint a logikának nem az a feladata, hogy az olyan tudattartalmakat kutassa, amelyeknek az egyes ember a hordozója. Ebben a tekintetben – szemben a pszichologizmussal – feltétlenül igaza volt, előbbre vitte a logika feladatának tisztázását. Úgy vélte, hogy nem az egyes szellemeket, hanem a szellemet kell kutatnia a logikának. Valóban nem az egyes individuális gondolkodó lény szellemi tevékenységét kutatja a logika. De mit értsünk „a szellem” kutatásának feladatán? Frege szerint az igazság törvényeinek kutatását. De ha elismerjük, hogy az objektív igazságok egyben relatív igazságok, akkor a logikán belül is különböző igazságrendszerek lehetségesek. „A szellem”, a logika – amelynek feltárásában Frege oly nagy érdemet szerzett – maga is csak a lehetségesek egyikének bizonyul. Mindez nem csökkenti Frege eredményeinek értékét, hanem csak arra hívja fel a figyelmünket, hogy az abszolút igazság csak a végtelen történeti folyamatban való megközelítésben, tehát nem az egyes tudományos rendszerekben, hanem ezek végtelenjével érhető el. E történeti folyamat útján Frege nem kis lépést tett előre.

Válaszolva a dolgozat elején felvetett kérdésekre: Frege a fent kifejtettek értelmében realista filozófus volt, de a „platonizmus” doktrínáinak megfelelő nézetek nem találhatók meg nála.

IRODALOM

- [1] W. V. O. Quine, *From a Logical Point of View*. Harvard Univ. Press, 1961.
- [2] M. Dummett, *Frege: Philosophy of Language*. Duckworth, 1973.
- [3] J. S. Mill, *A deductív és inductív logika rendszere*. Budapest, 1873, Franklin.
- [4] G. Frege, *Schriften zur Logik*. Akademie-Verlag, Berlin, 1973.
- [5] G. Frege, *Grundgesetze der Arithmetik*. Hildesheim, 1962.
- [6] G. Frege, A gondolat. *M. Filoz. Szemle* jelen száma, 89–120.
- [7] G. Frege, *Logika, szemantika, matematika*. Gondolat, 1980.
- [8] G. Frege, *Kleine Schriften*. Hildesheim, 1967.
- [9] G. Frege, Függvény és fogalom. In [7].
- [10] J. Dillon, *The Middle Platonists*. Ithaca–New-York, 1977. Cornell Univ. Press.
- [11] Aristoteles, *Metafizika*. Ford. Halasy Nagy József.
- [12] W. and M. Kneale, *The Development of Logic*. Oxford, 1962.
- [13] B. Bolzano, *Wissenschaftslehre*. Sulzbach, 1837.
- [14] B. Russell, *History of Western Philosophy*.
- [15] Pauler Á., *Logika*. Eggenberger, Budapest.
- [16] F. Engels, *Anti-Dühring*. MEM 20. Kossuth, Budapest, 1963.
- [17] B. Russell, *An Inquiry into Meaning and Truth*. Penguin Books Ltd., 1973.
- [18] R. Carnap, *Meaning and Necessity*. Chicago, 1956.
- [19] N. Goodman, A World of Individuals. In: *The Problem of Universals*. Notre Dame University Press, 1956.
- [20] H. D. Sluga, Frege's Alleged Realism. *Inquiry* 1977, No. 2–3.
- [21] J. W. Meiland, Psychologism in Logic. *Inquiry* 1976, No. 3.
- [22] F. Engels, *A természet dialektikája*. MEM 20. 1963.
- [23] H. Lotze, *Logika és a philosophia encyklopaediája*. Budapest, Athenaeum, 1884.

Katalin G. Havas: Frege's Realism

Frege is considered the classic proponent of logicism continuing the idea of realism. As a rule, realism is then identified with the so-called doctrine of Platonism. How far it is justified to characterize Frege's philosophy in this way is discussed in the present essay.

Frege's realism is to be understood together with his opposition to subjective idealistic psychologism and the formalism that made its appearance already in his day. According to "Platonism", the general exists separately from the individual. Frege holds that a thought, an idea cannot exist without the object on the basis of which it comes into being, but it can no doubt exist independently of an individual human mind.

The realist conception of the objectivity of truth is not necessarily a part of Platonism: it only becomes so if the world of truth is placed above the world of real existents. Frege makes no such superordination even though, like Plato, he also places thoughts in a third world. Thus he extends the realm of existents far beyond the realm of material objects. There are rational momenta in such an interpretation of existence. The final part of the essay is devoted to their analysis.

Каталин Г. Хаваш: Реализм Фреге

Фреге считают классическим представителем логицизма, развивающего далее идею реализма, отождествляя в то же время реализм вообще с так называемой платонистической доктриной. Данная статья рассматривает, в какой мере характерны эти положения для философии Фреге. Реализм Фреге может быть понят только в связи с его выступлением против субъективно-идеалистических понятий, а также против выступившего уже в его эпоху формализма. Согласно „платонизму" общее существует отдельно единичного. У Фреге мысль, идея не могут существовать без предмета, на основе которого они возникли, но несомненно могут существовать независимо от мышления отдельного человека.

Реалистическая концепция объективности истины не является безусловной частью платонизма, и становится ею лишь тогда, когда мир истин ставится выше мира реально существующего. Подобного расположения мы не найдем у Фреге, но идеи у него, как и у Платона располагаются в некоем третьем мире. Тем самым он расширяет мир существующих явлений гораздо шире мира материальных предметов. В подобной интерпретации бытия есть и рациональные моменты, анализом которых и занимается заключительная часть статьи.